

تحلیل عناصر تصویری سفالینه‌های شوش (براساس رویکرد نشانه‌شناختی)

فرنوش شمیلی^{۱*}، فاطمه غفوری فر^۲

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
^۲ دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد هنر اسلامی - نگارگری دانشگاه هنرهای اسلامی تبریز

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۱۱/۱۳، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۲/۱)

DOI: 10.29252/rahpooyesoore.5.2.13

چکیده

دنیای نقوش سفالینه‌ها در ایران باستان در واقع نظامی نشانه‌شناختی است که بدون درک روابط نشانه‌ها و تأویل آنها قابل تحلیل و شناخت نمی‌باشد. از طرفی در تمام ادوار کهن آب اولین و آخرین نشانه حیات بشری است و نقش ویژه‌ای در زندگی مردم دارد. پیش از ابداع خط و کتابت تنها «کتابی» که از پیشینیان در دست داریم سفالینه‌های گوناگونی‌اند که با نقوش معنی‌دار و اعجاب‌انگیز مزین گشته‌اند. سفالینه‌های شوش جز آثار فاخر و با ارزش سرزمین ایران می‌باشند که نشانه‌ی آب به وفور به صورت عناصر تصویری گوناگون بر روی آنها نقش‌آرایی شده است. این پژوهش درصدد بررسی تصویر عنصر آب با رویکرد به مباحث نشانه‌شناختی است. به عبارتی در این مقاله سعی شده است تا رمزگان برخی از این نقوش بازیافته شود و مفهوم آنها در ارتباط با عنصر آب تبیین گردد و نیز ضمن طبقه‌بندی و مشخص کردن گونه‌های متفاوت نشانه‌های تصویری، به تحلیل اشکال و شناخت معناهای مدلول تصاویر از طریق درک مفاهیم آنها پرداخته شود. روش مورد نظر در این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده که از مطالعه‌ی منابع کتابخانه‌ای و جمع‌آوری تصاویر موجود در کتب و موزه‌ها صورت پذیرفته است. این پژوهش در جهت پاسخگویی به سؤالات زیر است: سفالینه‌های باستانی شوش با چه نشانه و عناصر تصویری مزین شده است؟ عناصر تصویری بر مبنای رویکرد نشانه‌شناسی چگونه طبقه‌بندی می‌شوند؟ این نشانه‌های تصویری دارای چه مفاهیم و مضامینی نمادین و سمبلیک هستند؟ برآیند پژوهش نشان داد: عناصر تصویری در سه دسته‌ی گیاهی، حیوانی و هندسی تقسیم‌بندی می‌شوند. ساختار شکلی نقوش سفالینه‌ها شامل انواع نشانه‌های شمایی، نمایه‌ای، نمادین و ترکیبی هستند که با یکدیگر ارتباط مفهومی تنگاتنگی بین دال و مدلول‌ها داشته و ارتباط مستقیم و گاهی غیرمستقیم با مفهوم آب، برکت، حاصلخیزی دارند. از طرفی بیشترین مبنای نشانه‌ها و نمادهای عنصر تصویری آب، دارای رابطه‌ای نمایه‌ای-نمادین بوده‌اند.

واژگان کلیدی

سفالینه‌های شوش، نشانه‌شناسی، عناصر تصویری، مفاهیم و مضامین آب

مقدمه

اهداف و روش تحقیق

پژوهش حاضر ضمن بررسی عناصر تصویری و بصری سفالینه‌های شوش با تأکید بر مفهوم نشان آب، به واری و تفحص نقوش به روش نشانه‌شناسی می‌پردازد. مطالعات تحقیق با توجه به منابع دست اول که مرجع اصلی و یا جامعه‌ی آماری را تشکیل می‌دهد ۱۵ نمونه اثر سفالینه‌ی شوش انتخاب و مورد ارزیابی و تفحص قرار گرفته است. شیوه‌ی این تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از منابع موجود در کتابخانه انجام شده است.

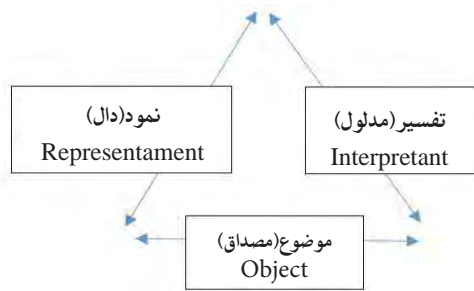
اصلی‌ترین محور تحلیلی این تحقیق؛ نقش، نشان و عناصر تصویری با مفهوم آب با استفاده از رویکرد نشانه‌شناسی مورد مطالعه قرار گرفته است. در این پژوهش مواردی مورد تحلیل نشانه‌شناسی قرار گرفته‌اند که بر مفهوم آب تأکید دارند. عناصر تصویری در حوزه‌ی نشانه‌شناسی در سه حوزه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند که شامل نشانه‌های شمایی، نشانه‌های نمایه‌ای و نشانه‌های نمادین هستند. هر کدام از نشانه‌های مذکور دارای زیرمجموعه‌های خاصی می‌باشند که متناسب با موضوع پژوهش تغییر می‌یابند. در پژوهش حاضر شاکله‌ی اصلی در زیر مجموعه‌ی نشانه‌ای مذکور به صورت طبیعت‌گرایانه، فیگوراتیو انتزاعی، انتزاعی ناشبیه‌ساز تقسیم‌بندی می‌شوند.

پیشینه‌ی پژوهش

در ارتباط با نشانه‌شناسی عناصر تصویری نقش شده بر روی سفالینه‌های شوش پژوهش اختصاصی یافت نشده است. اما در زمینه‌ی نشانه‌شناسی افراد متعددی تفحص نموده‌اند که در میان آنها می‌توان از جمله خانم پهلوان نام برد که در کتاب خود تحت عنوان «درآمدی بر تحلیل عناصر تصویری در آرم» (۱۳۸۱) ضمن بررسی گونه‌های مختلفی از آرم‌ها، به تقسیم‌بندی آرم‌ها با رویکرد نشانه‌شناسی از قبیل: نوشتاری، شمایل‌گون و تلفیقی اشاره دارد و بر روابط دال و مدلول بین آرم‌ها پرداخته است. در زمینه‌ی عناصر تصویری با مفهوم آب پژوهش‌های متنوعی به شیوه‌های گوناگون انجام شده است که خانم اکبری به موضوع مذکور به صورت اختصاصی‌تر پرداخته است، ایشان در کتابش با عنوان «آب در هنر دنیای باستان» به سال (۱۳۹۴) انواع عناصر بصری نقش آب را در فرهنگ‌های مختلف مورد ارزیابی قرار داده است. منیژه علی‌آبادی در مقاله‌ی خود با نام «بررسی عناصر سه‌گانه‌ی نمادین در جام شوش» (۱۳۹۱) علاوه بر تحلیل نقوش سفالینه‌ها از منظر نمادشناسی، به بررسی و کشف روابط بین نقوش و عناصر سه‌گانه‌ی طبیعت همچون آب، باد و خاک پرداخته است. تحلیل نشانه‌شناختی تصویری از یک نگاره نسخه خطی «هزار و کی شب» به روش یوری لوتمان مقاله‌ای است به پژوهشگری غلامپور گلی

عناصر تصویری در هنر ایران باستان حامل مفاهیم و مضامینی می‌باشند که از ابتدای آشنایی بشر با نقش و تصویر همواره مورد توجه بوده‌اند. تداوم در طراحی آنها، تغییرات چشمگیری را بر روی آثار در برداشته است. یکی از مهم‌ترین مضامین تصویری که در فرهنگ ایران باستان بر روی آثار ترسیم شده است، نقش آب با مفاهیم گوناگون می‌باشد. آب شالوده‌ی اصلی در پیدایش خلقت بشری و مایه حیات می‌باشد و در تمام جنبه‌های زندگی انسان ثمربخش بوده و از اعتبار و منزلتی ویژه برخوردار است. آب نماد زندگی و حیات، باروری و پاکی و مظهر طهارت می‌باشد. انسان‌ها از ابتدای خلقت با این عنصر بکر و اصیل در ارتباط بوده‌اند. رمزگشایی نقش تصویری با مفهوم آب، زمینه‌ای برای درک عمیق آثار هنری‌ای فراهم می‌آورد که حاوی نماد و نشانه‌هایی از آب هستند. این نقوش بر روی هر شیئی معنا و مفاهیم خاصی را بیان می‌کنند، لذا با بررسی نقوش مذکور بدست‌آمده از تجربه‌ی هنرمند باستان به راحتی می‌توان از تفکر و اندیشه و باور فرهنگ آن زمان معانی بسیاری را دریافت کرد. از این رو از زمانی که بشر ساخت ظروف سفالی را آموخت، با گذر زمان به نحوه‌ی ترسیم نقوش بر روی آثار پی برد. اولین ظروف منقوش که به اعتقاد گریشمن نخستین فن در حوزه‌ی سفالگری محسوب می‌شود، در هزاره‌ی سوم ق.م ساخته شده است (گریشمن، ۱۳۷۵: ۱۲). نمونه‌های بسیاری از این ظروف چه به صورت تکه سفال و یا ظرف کامل، در حفاری‌های برخی مناطق باستانی از جمله لایه‌های زیرین تپه شوش، تپه سیلک، چغامیش، زاغه، تپه گیان به دست آمده است (نگهبان، ۱۳۸۵: ۳۴۶). نکته قابل توجه این است اولین تولید این ظروف در ایران را دشت خوزستان می‌دانند. بیش از ۳۰۰۰ سال ق.م، سفالگری و نقاشی یکی از اصلی‌ترین فعالیت‌های هنری مردم دهکده‌های ایران محسوب شده است (توحیدی، ۱۳۸۲).

از عمده‌ترین مراکز اولیه که به ساخت ظروف سفالی مشغول بوده‌اند مردمان منطقه‌ی شوش هستند. عناصر تصویری در سفالینه‌های شوش یکی از پر محتواترین آثار فرهنگ ایرانی می‌باشند که نشانه و رموز نهفته‌ی بسیاری را در خود نهفته دارند لذا تفحص در آثار منتخبی از سفالینه‌های شوش با رویکرد نشانه‌شناسی اصلی‌ترین هدف مقاله‌ی پیش‌روست. لازم به ذکر است روش نشانه‌شناسی به مطالعه‌ی نظام‌های نشانه‌ای، مانند زبان‌ها، رمزها، نشانه‌های علامتی و مواردی از این قبیل گفته می‌شود. که یکی از بهترین روش‌های کارآمدی است که با ایجاد معنا و یا به تعبیر رولان بارت با «فرایند معنادارشدن» سروکار دارد (استریتیناتی، ۱۳۸۸: ۱۵۳).

نمودار ۱. ساختار سه وجهی نشانه‌ها (منبع: نگارندگان)

کبوتر صلح از این دسته‌اند.

نشانه‌های شماییلی: در این نوع نشانه‌ها از ساخت‌های بصری به صورت بازنمایی یا شبیه‌سازی از دنیای خارج استفاده شده است. نوع ادراک و دریافت از این نوع نشانه‌ها در واقع ناشی از تجربیات ما از واقعیت است. این نوع نشانه‌ها صرفاً تقلید جز به جز از طبیعت نیستند بلکه از مرحله‌ای که تصویر به موضوع نزدیک می‌شود (خلاصه‌ترین طرح) تا زمانی که مخاطب موفق می‌شود معنا را با صراحت و آشکارا ادراک کند را شامل می‌شوند. یک طرح فیگوراتیو. مانند: خطوط منحنی و موج‌دار به نشانه‌ی آب، دریا، چشمه، رودخانه (پهلوان، ۱۳۸۱: ۴۲) به بیانی دیگر، در صورتی که شمایل نه خود موضوع، بلکه استعاره‌های از معنا باشد، در گروه سوم یعنی نشانه‌های «نمایه‌ای» یا استعاری قرار می‌گیرد (موسوی‌لر و شماییلی، ۱۳۹۰: ۵۹).

نشانه‌های نمایه‌ای: نشانه‌های نمایه‌ای بر یک رابطه‌ی همجواری بین دال و مدلول استوار می‌باشند، یعنی براساس گونه‌ای نسبت درونی و وجودی، شکلی از پیوستگی معنایی (گاه علت و معلولی) میان موضوع و نشانه طبق تعریف پیرس: «نمایه نشانه‌ای است که از موضوع خود تأثیر گرفته باشد». یعنی به نشان برجای مانده از گونه‌ای موضوع، نمایه می‌گوییم. مانند: ماهی به نشانه‌ی آب و دریا، و دریا، قطره به نشانه‌ی آب و باران، گل نیلوفر به نشانه‌ی مرداب. بنابراین با این وجود می‌توان با استفاده از همانندی استعاری به گونه‌ای از ارتباط همجواری بین فرم یا تصویر و موضوع پیام دست یافت. از طرفی نمایه در صورت شباهت داشتن به آنچه نشان می‌دهد می‌تواند خود بعد شماییلی نیز داشته باشد (پهلوان، ۱۳۸۱: ۴۱-۴۲). در بیشتر مواقع تصاویر در قالب ترکیبی از نشانه‌ها به کار می‌روند. همانند نشانه‌های شماییلی-نمادین، شماییلی-نمایه‌ای. نمایه‌ای-نمادین. جمع‌بندی مباحث طبقه‌بندی در نمودار (شماره ۳) قابل مطالعه است.

سفالینه‌های شوش

کهن‌ترین سفالینه‌های ایران مربوط به محوطه‌ی شوش، مهم‌ترین شهر عیلام می‌باشد که طی کاوش‌های هیأت دمرگان کشف شده

و حسامی (۱۳۹۳)، ایشان در این پژوهش با تکیه بر این مسأله که صنایع‌الملک در برگرداندن نشانه‌های متنی به نشانه‌های تصویری چه عواملی را مد نظر داشته است، دریافتند که نگارگر در خلق اثر، آگاهانه از نشانه‌های فرهنگی زمانه خود سود جسته است. سپس با انطباق نشانه‌های تصویری با نشانه‌های متنی در این نگاره، مشخص می‌کند که نگارگر ضمن حرکت از متن روایتی به متن تصویری، از شیوه‌ای نمادین نیز بهره برده است که رمزگشایی آن به شناخت بیشتر اثر کمک می‌کند. تجزیه و تحلیل نشانه‌شناسی شعر «حلاج» شفیعی کدکنی مقاله‌ای دیگری است که توسط حسام‌پور و مهرامی گردآوری شده است. ایشان نیز در این مقاله به این نتیجه رسیدند که حلاج شوشگری بیرونی است که پس از تجربه‌های حس یا ادراکی از روزمرگی خارج می‌شود، انا الحق می‌گوید و به معنایی متعالی می‌رسد. به نظر شعیری، حضوری که رابطه بین دال و مدلول را عهده‌دار است در فرآیند نشانه امری اجتناب‌ناپذیر است. این حضور شرایط بروز معنا را کنترل می‌کند و دچار تغییر می‌سازد.

نشانه‌شناسی و روند تکوین هویت بصری در یک عنصر تصویری از دهه‌ی ۱۹۵۰ م به این سو، نشانه‌شناسی همچون روش پژوهش به ویژه در دو قلمرو شناخت دلالت‌ها و ادراک ارتباط‌ها به کار رفته است (احمدی، ۱۳۹۲: ۶). نشانه‌شناسی سعی دارد تا با دسته‌بندی‌های مختلفی بر دنیای نشانه‌ها دست یابد و گونه‌های متفاوت نشانه‌ای را از نظر ویژگی و قوانین فراخور سازمان‌بندی و فرایندهای خاص دلالت، مشخص کند و راهگشای شناخت معنا و معناهای اثر باشد (پهلوان، ۱۳۸۱: ۱۵). در واقع نشانه‌شناسی روشی است در جهت شناخت معنا و یا معناهای یک اثر تصویری یا کلامی (احمدی، ۱۳۹۲: ۹).

حدود یکصد سال پیش «پیرس» فیلسوف پراگماتیک آمریکایی نشانه‌شناسی را پژوهش میان «نشانه»، «مورد تأویلی» و «موضوع» دانست. به اعتقاد او هر چقدر نشانه‌ها کثرت و تنوع داشته باشند، همگی از ساختاری مشترک برخوردارند؛ زیرا پویایی سه سویه دال را به مصداق و مدلول مرتبط می‌سازد (پهلوان، ۱۳۸۱: ۲۵). از دید پیرس نشانه دارای الگویی سه‌وجهی است: نمود (صورتی است که نشانه به خود می‌گیرد)؛ تفسیر (معنایی که از نشانه حاصل می‌شود) و موضوع (که نشانه به آن ارجاع می‌دهد) (سجودی، ۱۳۸۶: ۱۹۷). اساس طبقه‌بندی که در بحث حاضر نیز مورد استفاده قرار گرفته است، طبقه‌بندی است که پیرس آن را ارائه کرده است. این دسته‌بندی اساس هرگونه پیش روی در نشانه‌شناسی است. براین اساس (ارتباط نشانه‌ای) پیرس نشانه‌ها را به سه دسته زیر تقسیم می‌کند:

نشانه‌های نمادین: نشانه‌هایی که به موضوع از طریق قرارداد یا قاعده‌ای محکم و از راه همبستگی با ایده‌های کلی مرتبط می‌شوند در طبقه‌ی نمادین قرار می‌گیرند. نمادهایی چون پرچم کشورها،

ما حضور دارند؛ آیین‌هایی چون جشن آب‌ریزان، نیایش باران، آیین شستشو، غسل و حضور آب در نوروز و ریختن آن در پشت سر مسافر. بر همین اساس، اسطوره آب در هنرهای بومی ایران نیز جایگاه ویژه‌ای دارد (کامیاب، ۱۳۸۹: ۱۵). بنابراین در تمام ادوار کهن، آب اولین و آخرین نشانه حیات بشری است و نقش ویژه‌ای در زندگی مردم دارد.

مفاهیم نقوش جانوری، گیاهی و هندسی در آثار فرهنگ ایرانی
پیکره‌های جانوری یکی از قدیمی‌ترین نقوشی است که انسان در آثار خود ترسیم نموده است. این نقش مایه‌ها در هنر ایران (همانند دیگر نقوش)، صرفاً جنبه تزئینی نداشته‌اند بلکه گاهی بیانگر امید، ترس یا توسل به نیرویی برای مبارزه با خطرهای طبیعت و حیات بودند و گاهی بیانگر اعتقادات مذهبی و افسانه‌ها. همین ارزش‌ها و بیان‌های مخصوص، گاهی نقوش را تبدیل به نوعی علائم قراردادی و نمادین کرده بود که در طی تاریخ از آنها به عنوان انتقال پیام استفاده می‌کردند (خزایی و سماواکی، ۱۳۸۱: ۸). نقاشی روی سفال یکی از رایج‌ترین پدیده‌های فرهنگ ایران باستان محسوب می‌شود که با نقوش و نقشمایه‌های طبیعت‌گرایانه و استلیزه‌شده بر روی ظروف ترسیم شده‌اند. در این بخش به معنا و محتوای نقوش طراحی‌شده بر روی سفالینه‌های شوش می‌پردازیم.

نقوش حیوانی

۱. نقش بز کوهی

این نقش در مجسمه و یا نقاشی‌های آثار دوران باستان بسیار مرسوم بوده است. این حیوان همراه با شاخه‌ای اغراق‌آمیز اغلب با نقوش هندسی ترسیم می‌شد. در شوش و ایلام بز کوهی مظهر فراوانی و رب‌النوع رویدنی‌ها خوانده شده است. شاخ بز کوهی به عنوان قدرت جادویی پنهان بوده که به صورت سمبلی از چالاک‌ی بر روی آثار کشیده شده و نمادی از ماه^۳ شناخته شده است. شاخه‌های خمیده و اغراق‌آمیز این حیوان مقدس را در ارتباط با هلال ماه و نزول باران دانسته‌اند (بهرام‌پور، ۱۳۸۸). بز کوهی حیوان ملی ایرانی شناخته شده است (وزیری، ۱۳۶۹: ۱۴۵). در اعصار مختلف این حیوان دارای معنا و مفاهیمی متفاوتی بوده است که اغلب آن را در ارتباط با آب و مظهر خدای باران و یا فرشته‌ی باران مجسم نموده‌اند (دادور و منصور، ۱۳۸۵). مراجعه شود به (تصاویر ۸ و ۱۱).

تصویر ۸ ساغر سفالین به رنگ نخودی مایل به سفید و با ارتفاع ۲۹ سانتی‌متر، کشف شده از شوش می‌باشد که بسیار معروف است. نقش اصلی این ساغر را بز کوهی تشکیل داده است که در مرکز شاخه‌ای مدور جانور، سنبل از گندم در دایره شطرنجی شده که نماینده و نمادی از زمینه‌ای کشاورزی و زراعی است، تصویر شده

نمودار ۳. طبقه‌بندی نشانه‌ها بر اساس رویکرد نشانه‌شناسانه (منبع: نگارندگان)

است. شوش یکی از قدیمی‌ترین استقرارگاه‌های انسان در طول ماقبل تاریخ و دوران تاریخی بوده است. سفالینه‌های شوش بخشی از اشیاء تدفینی است که از شهر مردگان، در پایین‌ترین لایه‌ی تپه‌ی شوش که ارتفاع متوسط آن ۲۵ متر است، به دست آمده است. نقوش به کار رفته بر روی ظروف برگرفته شده از طبیعت بوده و دربرگیرنده تصاویر مختلف گیاهی، حیوانی، انسانی، هندسی، تجربی می‌باشند که به صورت مجزا و در ترکیب با هم آراسته شده‌اند. ترسیم نقشمایه‌ها فقط با یک حرکت قلم استادانه و موزون و یکنواخت انجام می‌گرفت (پوپ، ۱۳۸۷). طراحی ظروف سفالینه‌های شوش به چهار دسته تقسیم می‌شوند: ۱. کاسه و یا ققد، ۲. آبخوری یا جام، ۳. دیگچه و یا دیزی و ۴. ظروف کروی (رفیعی، ۱۳۸۷: ۱۲۰).

جایگاه آب در ایران باستان

آب از همان آغاز دوران حیات انسان نقش به‌سزایی داشته است، حتی بشر غارنشین کوهی در نزدیکی چشمه‌ها و نهرها می‌زیستند. انسان‌ها برحسب پیشرفت اجتماعی‌شان مکان زیست‌شان نیز متفاوت بوده است. به گونه‌ای که آغاز تاریخ بشری نیز در جوار رودهای مهمی همچون (نام رودها... و غیره...) بود که تمدن‌های مهمی از آن دوران پرورنده شد. که در آنجا زندگی می‌کرد در کنار آن نهر یا چشمه‌ی آبی در کنارش بود. مناسب‌ترین سرزمین‌ها برای بشر اولیه بر حسب پیشرفت اجتماعی‌شان متفاوت بود. اندکی پیش از تاریخ و از آغاز تاریخ، این مناسب‌ترین‌ها، کنار رودهای مهمی همچون نیل، دجله، فرات، کارون، سند، گنگ، جیحون، سیحون و غیره بودند که تمدن‌ها مهمی از آن دوران را پروردند. در واقع این رودها مادران فرهنگ بشری به حساب می‌آیند. از همان دوران بسیار کهن بشر دریافته بود که آب از دل کوه‌ها و یا از دل زمین برمی‌خیزد و منبعی غنی محسوب می‌شود. این تقدس روزه‌روز بر آب افزوده شد (قرشی، ۱۳۸۰: ۴۵-۴۶).

لذا این نقش آفرینندگی آب در ایران باستان از قدیمی‌ترین ایام از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردار است، ترسیم و نقاشی و تزئینات بر روی آثار معماری و یا سفالی و یا فلزی و یا غیره، در اکثر موارد نشانگر و بیانگر موضوع منحصر به فرد تلقی می‌شود. حضور آب در فرهنگ و اندیشه ایرانی همواره با آیین‌های مخصوصی همراه بوده است. حتی برخی از آنها به شکل‌های مختلف در زندگی روزمره

۱۳۸۸: ۱۲۲۵-۱۲۲۲). ماهی بطور کلی نمادی از حاصل‌خیزی و باروری می‌باشد و در آغاز همراه با الهی‌مادر بود (اکبری، ۱۳۹۴: ۱۷۳). از آنجائی که ماهی به آب زنده است، از آن به عنوان نمودی برای آب و باران و تازگی و طراوت استفاده می‌شده است. ماهی را برای تجسم دریا و آب که منشاء باروری شناخته می‌شده به کار می‌برند (بهمنی، ۱۳۸۹: ۱۲۶). تصویر ۹ بشقابی است به رنگ نخودی مایل به سفید، دارای ۱۲ ماهی. ۲ ماهی در مرکز و ۵ ماهی در حاشیه‌ی میانی و ۵ ماهی در حاشیه‌ی آغازین. این مجموعه را می‌توان از رموزی دانست که مرتبط با برج دوازدهم سال است.

۴. نقش سگ

سگ کهن‌ترین جانوری است که رام آدمی گردید و زودتر از هر جاننداری با انسان انس گرفت و بیش از هر جاننداری یار مردمان، همواره پاسبان انسان و گوسفندان است. در متون کهن اوستا گفته شده است که در جهان دیگر دو سگ مینوی به پاسبان پل جینود (صراط) کاشته شده‌اند (عبداللهی، ۱۳۸۱ و علی‌آبادی، ۱۳۹۱). سگ نقش بسته بر جام و ظروف شوش به دلیل فرم بدنش شبیه به سگ تازی است و این سگ به دلیل خوش‌اندامی معانی چون سرعت، شکار و غرور را نیز در برمی‌گیرد و ایرانیان و مصریان از وی در شکار جانورانی همچون بزکوهی استفاده می‌کردند (جایز، ۱۳۷۰: ۶۸). نماد سگ در نظر نخست وابسته به عناصر سه‌گانه‌ی آب، ماه، خاک است که دارای مفاهیم پنهان زنانه می‌باشد. این حیوان نمادهای متناقضی را داراست؛ چرا که از یکسو نماد قدرت جنسی، بقای نسل، عالم به دنیای بعد از مرگ، نشانه‌ی قوه‌ی حیات، از طرفی نمادی از فریبندگی، وسوسه‌گری می‌باشد (اکبری، ۱۳۹۴: ۱۷۹-۱۸۰). در سفالینه‌های این دوران سگ به عنوان نماد آب مورد استفاده قرار گرفته است (بهمنی، ۱۳۸۹: ۱۲۷). تصاویر ۸ و ۱۱ و ۱۲، در نگاه نخست تشخیص این حیوان مشکل به نظر می‌رسد. کشیدگی زیاد بدن این جانور احتمالاً برای نمایش دادن حرکت و دویدن ترسیم شده است. اما تکرار این طرح بر روی این سفالینه‌ها معنایی فراتر خواهد داشت.

۵. نقش اسب

در فرهنگ هند و اروپاییان اسب از دیرباز مقدس بوده چراکه روزمره از این حیوان بسیار استفاده می‌شده است و مورد اهمیت و توجه همگان بوده است. در فرهنگ ایران باستان، اسب همچون دیگر چهارپایان برای برخی خدایان قربانی شده است که از جمله‌ی آنها ناهید (فرشته‌ی نگهبان عنصر آب) می‌باشد. قربانی این حیوان موجب کامیابی و برکت بوده است. در فرهنگ ایرانی اسب بیشتر با گردونه همراه است (بهرام‌پور، ۱۳۸۸: ۱۱۴-۱۱۵) (تصویر ۴).

است. زیر دهانه‌ی ساغر، پرندگان مرداب و در فاصله‌ی دو تصویر اصلی، جانوران مهاجم همچون سگ‌هایی نقش شده‌اند که در روند آرام محیط زیست و زندگی خلل وارد کرده‌اند و نمادی از نیروی خصم و متضاد است. و در تصویر ۱۱ مزین به نقش بز کوهی استیلزه شده با شاخه‌های مدور که در مرکز دایره نماد آب در میان قرص ماه تصویر شده است. در زیر دهانه پرندگان گردن دراز، مرداب به صورت مکرر ترسیم شده‌اند. شاخ بز کوهی تمثیلی از آب است و در میان آن نقش دایره همراه با خطوط موج‌دار دیده می‌شود که همگی آنها در جهت خواهش‌ها، پیام‌ها و آیین‌های هنرمندان سفالگر تصویر شده‌اند (بهرام‌پور، ۱۳۸۸: ۹۴).

۲. نقش پرندگان

پرنده در فرهنگ ایران، منتقل‌کننده‌ی وحی و سروش و نماینده‌ی عقل کل و تجسمی از آتش، ابر، خورشید و صاعقه می‌باشند. پرندگان نمادی از آسمان و آسمانی‌بودن هستند. پرندگان گردن دراز در ارتباط با آب و ماه هستند (بهرام‌پور، ۱۳۸۸). در سراسر اسطوره‌های پیش از تاریخ ایران، پرنده به طور کلی نماد ابر و باران و یا پیک باران بوده است. در سفال‌های شوش نیز به خوبی قابل رویت می‌باشد (بهرام، ۱۳۷۱). آثار مورد نظر متعلق به شوش، واقع در استان خوزستان می‌باشد. مکان مذکور به علت موقعیت جغرافیایی در زمستان یا تابستان، محل استقرار اغلب مرغ‌های مهاجر آبی و گردن‌درازی از جمله پلیکان، حواصیل، لک لک، فلامینگو، غاز و دُرنا می‌باشد. پرندگانی که بر روی جام شوش نقش بسته‌اند، پرندگان گردن‌درازی هستند که مکرراً در قسمت بالای جامه‌ای شوش ترسیم شده‌اند. پرنده‌ی مورد نظر به شکل پرندگان آبی است که در تالاب خوزستان زندگی می‌کنند. به تصویر کشیدن تعداد زیادی از پرندگان می‌تواند نشانی از اتحاد و همبستگی این پرندگان نیز باشد (تصاویر ۵، ۷، ۸ و ۱۱).

۳. نقش ماهی

در باورهای قومی نخستین ماهی از اقیانوس مقداری گل بیرون آورد که زمین با آن شکل گرفت و نیز سمبلی از شروع و آغاز است و آن را بر پشت خود قرار داد که نشانه و مظهر نگاه‌داری و محافظت است (دادور و منصور، ۱۳۸۵: ۹۶). یکی از بروج آسمانی بهنام حوت یا سمکه (ماهی) که دوازدهمین ماه سال (اسفند) می‌باشد، نامیده شده است. ماهی یکی از نمادهای آنهایتا فرشته‌ی آب و باروری است که وظیفه‌ی اصلی نوروز را که باروری است بر عهده دارد و وجود آن باعث برکت می‌باشد؛ خوردن ماهی در شب عید از این روست. در برخی مناطق ماهی را در درون کاسه‌ای می‌اندازند که نشانی از روزی حلال و نمادی از شادکامی باشد (بهرام‌پور،

نقوش گیاهی درخت و گیاه

۷ نماد فرودگان یاد شده است (اقتداری، ۱۳۵۴: ۹۵۸). از طرفی این شکل تداعی گندم نیز می‌باشد. دایره با امواج و آب و گیاه در ارتباط است، در تصویر ۱۱ نقش دایره‌ای در میان شاخ بز مشاهده می‌شود و نمایانگر آبیگریه‌ی ماه (آبدان) است. نماد ماه با اشاره به صفت باران و بارندگی اوست (گذاره، ۱۳۵۸: ۴۵). آب نماد ماه بر روی زمین است.

۲. مثلث

به طور مستقیم مثلث، تجلی و منشأ آغازین است. هر مثلثی به عنصری خاص مرتبط می‌شود. مثلث متساوی‌الاضلاع با زمین، قائم‌الزاویه با آب، مختلف‌الاضلاع با هوا، متساوی‌الساقین با آتش است. به دلیلی تشابه مثلث وارونه به زهدان، نمادهایی از آن‌ها پدیدار و باروری هم شمرده‌اند (اکبری، ۱۳۹۴: ۲۰۳-۲۰۴). از آنجائی که گوزن و یا بز کوهی نمادی از ماه و آسمان است گاهی با دو مثلث نشان داده شده است. بعدها مثلث از نماد آسمان گردید. دو مثلث که از رأس به یکدیگر متصل هستند نشانی از گوزن و یا بز کوهی می‌باشد (بهرام‌پور، ۱۳۸۸). رأس مثلث اگر به طرف بالا باشد نشانی از کوه و استقامت و گاهی اشاره به آسمان دارد. همین آتش نشانی از جنس مذکر و آتش می‌باشد ولی بالعکس یعنی با رأس رو به پایین نمادی از آب و زنانگی است (کوپر، ۱۳۸۶: ۳۴۴). به طور کلی در تمامی نقوش سفالینه‌های شوش این نقش در ترکیب‌بندی اثر و ترکیب طراحی نقوش به کار برده شده است.

۳. مربع

این نقش متعلق به نماد زمین است. مربع با خطوط مایل، نقوش شطرنجی، نشانی از زمین‌های زراعی می‌باشد. خطوط موازی در داخل مربع نماد راه یا زمین است. مربع همراه با خطوط موج‌دار در داخل دایره نمایانگر ماه، آب و یا دریاچه، زمین کشاورزی می‌باشد (بهرام‌پور، ۱۳۸۸). در سفالینه‌های شوش، نقوش خشتی و شطرنجی به وضوح قابل رویت است. تصاویر ۱ الی ۴ و ۷ و ۱۰ و ۱۳ هر کدام به نوعی در کادر مربعی و مثلثی ترسیم شده‌اند که همگی آنها نمادی از تلالو آب و کوهستان‌های آبخیز هستند.

نقوش راه‌راه (موج‌دار، زیگزراگ)

در پیشینه‌ی تاریخی ایران باستان، رود مؤنث بود. در هنر سفالینه‌های شوش آب به وسیله‌ی نقش‌های موج‌دار نشان داده می‌شود. مارپیچ‌ها و یا زیگزراگ‌ها در جنبه‌های گوناگون نشانی از جنبه‌هایی از نیروی ایزد بانوی آب هستند. از طرفی از جمله نمادهای کوه، مثلث و خطوط زیگزراگ می‌باشد (تصویر ۳). خطوط شکسته گاهی نمادی از آتش و گاهی نمادی از کوه‌اند، چرا که در برخی از کوه‌ها چشمه‌ها و آبشارهایی جاری می‌شود، لذا کوه را در ارتباط با آب

از روزگاران کهن گیاه در زندگی بشر نقش مهمی را ایفا نموده و در کشاورزی، زمین، آب، گیاه و گردش فصول اهمیت فراوانی داشته است. در طرز تفکر ایران باستان، پیدایش گیاهان و سبزه و گندم‌ها نمادی از زندگی و حیاتی دوباره بوده و در آن کرامات فراوانی به گیاهان نسبت داده شده است. از طرفی گاهی طرح بز به طور مستقل بر روی ظروف به چشم می‌خورد و زمانی تعداد زیادی از آنها را مشاهده می‌کنیم که گروهی نقش شده‌اند. این حیوان نیاز به گیاه دارد و کوه منبع رستنی‌هاست، هر کجا بز کوهی با آن چابکی خاص دیده شود، نشان از آب و گیاه دارد (بهرام‌پور، ۱۳۸۸: ۱۴۸). در ایران باستان ارتباط درخت و آب از تقدس ویژه‌ای برخوردار بوده است، ارتباط بین گیاه، آب و زمین سه عنصر برجسته در زندگی کشاورزی ابتدایی حتی در آثار هنری شوش نیز جلوه‌گری کرده است. تصاویر ۶ الی ۸. در تصویر ۱۳ (د) نقشی از دو درخت سرو یا کاج مشاهده می‌شود، این نقش را وابسته با ماه و گاهی با خورشید می‌دانند که اغلب در کنار رودهاست. مظهری از جنبه‌های مثبت و مفرح زندگانی می‌باشد.

نقوش هندسی

مردم ایران باستان پس از آشنایی با نقاشی روی سفال در آغاز از خطوط هندسی استفاده می‌کردند و سپس رفته‌رفته تقلید از طبیعت جای خطوط هندسی را گرفته و نقاشان بر روی آنها گل‌ها و گیاهان و نقوش حیوانی به صورت ساده و استلیزه شده نقاشی کردند. نقوش ظروف سفالینه‌های شوش با استفاده از ترکیب‌های هندسی نقاشی شده‌اند که شاخص‌ترین آنها طرح دایره، مربع، مثلث، خطوط منحنی و یا شکسته راه‌راه دیده شده است.

۱. دایره

دایره نماد هستی و حیات، نماد زنانه، تداعی معانی روانی می‌باشد. دایره مهم‌ترین سمبلی است که از قدیمی‌ترین ایام تا به امروز با اندک اختلافی، ذهنیت یکسانی را القا نموده است از طرفی سمبولیسم و یا نمادین آن در برگیرنده‌ی مفاهیمی همچون زمان، حرکت پیوسته و مدور آسمانی، ابدیت، کمال و با الوهیت در ارتباط می‌باشد (قرش، ۱۳۸۰). در تصاویر ۷ و ۸ در قسمت مرکزی، ۷ عدد شکل دال مانند که به وسیله خطی بهم پیوسته‌اند، قرار دارد، اشاره شده است، از دیگر نشانه‌های نجومی عطارد حرف «د» است که یک قوس شکسته دارد که شکل کوژ یا قوژ مانند که نشانه‌هایی از دو ایزد به هم پیوسته تیر- ناهید می‌باشد که این نشانه در داخل دایره‌ای بین شاخه‌ای هلالی شکل بز کوهی به تعداد ۷ عدد به معنای

نمودار ۴. طبقه بندی نقوش و عناصر تصویری براساس نوع نشانه (منبع: نگارندگان)

نمونه‌های منتخبی از عناصر تصویری و بصری پرداخته می‌شود. جدول ۳ به بررسی میزان توزیع فراوانی متغیرهای مربوط به واکاو و نشانه‌های عناصر تصویری می‌پردازد. و نمودار ۴ روند بررسی عناصر و نشانه‌های تصویری سفالینه‌های شوش را بر مبنای رویکرد نشانه‌شناسانه را نشان می‌دهد.

دانسته و در نقش این دو عنصر را با یکدیگر ادغام می‌کنند.

معرفی سفالینه‌های شوش و تحلیل و تشریح عناصر تصویری

در آن

از آنجائی که سفالینه‌های شوش از تعدد و کثرت نقش برخوردار هستند و بررسی تمامی عناصر تصویری در سفالینه‌های مذکور خارج از حوزه‌ی این پژوهش می‌باشد، محقق فقط به انتخاب ۱۵ نمونه از سفالینه‌های شوش که مرتبط با مفهوم آب هستند، اکتفا نموده و سعی در انتخاب آثار متنوع گشته است. از طرفی برخی از تصاویر که قطعه‌ای شکسته شده و باقی مانده از سفالینه‌های شوش می‌باشد نیز در بین ۱۵ نمونه‌ی منتخب آورده شده است. تحلیل آثار در سه جدول تنظیم شده است؛ جدول شماره ۱ عناصر و نشانه‌های تصویری موجود در هر نمونه‌ی مطالعاتی که مرتبط با مضامین و مفاهیم آب است، اشاره دارد. در جدول ۲ به تحلیل نشانه‌شناسانه‌ی

تصویر ۳. دارای نقوش پرنده، نقش مثلثی و خطوط راهراه

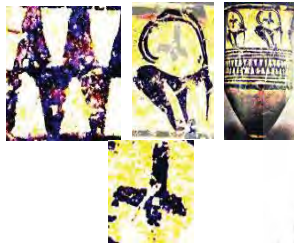

تصویر ۲. نقوش شطرنجی و حلقوی و مثلثی

تصویر ۱. نقوش شطرنجی و مثلثی

تصاویر (۲۰۱ بشقاب سفالی، تصویر ۳) جام سفالی، شوش، ۳۵۰۰ ق.م، کامبخش فر، ۱۲۱-۱۲۲

تصویر ۶. نقش بز کوهی، نقوش هندسی مثلثی، آبخوری یا جام با پایه‌ی دکمه‌ای، سفال نخودی، هزاره‌ی چهارم ق.م، شوش، موزه‌ی ملی ایران، (کیانی اصل، ۱۳۸۷: ۲۶)

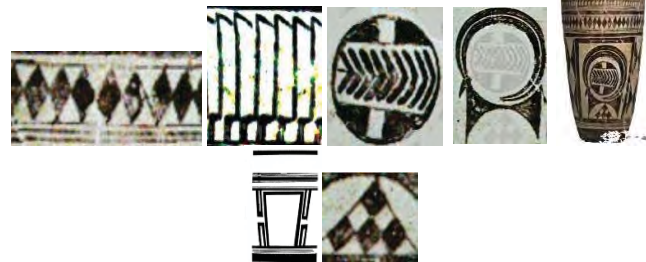
تصویر ۵. نقش موج آب و پرنده و خورشید

تصویر ۴. نقوش پرندگان، خورشید، درخت، حیوانی شبیه خوک، ریون به شکل اسب، نگهداری مایعات، ۷۰۰-۸۰۰ ق.م، شوش، موزه‌ی ملی ایران (کیانی اصل، ۱۳۸۷: ۲۸)

تصویر ۸. جام شوش، حدودا نیمه‌ی دوم هزاره‌ی چهارم ق.م ارتفاع ۲۹ سانتی متر (قرشی، ۱۳۸۰: ۹۳)

تصویر ۷. جام شوش، حدودا ۲۵۰۰ ق.م

تصویر ۱۰. جام سفالی منقوش شوش، نیمه دوم هزاره چهارم ق.م. (پوپ، ۱۳۸۷: ۱)

تصویر ۹. بشقاب، نقش ماهی، شوش، موزه ملی ایران، Seyedsajjadi, 2003: 52

تصویر ۱۲. پیاله سفالی، شوش، نقش سگ (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۲۲)

تصویر ۱۱. جام سفالی منقوش شوش، نیمه دوم هزاره چهارم ق.م، ارتفاع: ۲۴ سانتی متر، رنگ: نخودی مایل به سفید (معصومی، ۱۳۴۹: ۱۲۶)

د) نقش درخت و آب

ج) نقش شطرنجی

ب) نقش حلقوی همراه با خطوط موج و انسان

الف) انسان

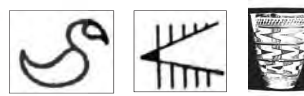
ی) نمایش گروهی انسان‌ها، نقش دایره همراه با هفت تزئین (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۲۲-۲۳۱)، د (اکبری، ۱۳۹۴: ۹۹)، خ و ی (بهرام پور، ۱۳۸۸: ۱۶۳ و ۱۶۴)

خ) پیکره‌ی انسانی مردانه، نقش دایره همراه با چهار مثلث در قالب مربع

تصویر ۱۵. نقش پرندگان در سفالینه‌ی شوش، (بهرام پور، ۱۳۸۸: ۱۳۷)

تصویر ۱۴. نقش پرندگان، لیوان سفالی، شوش، دارای دو نقش هندسی از پرندگان (پوپ، ۱۳۸۷: ۲)

جدول ۱. بررسی عناصر تصویری مرتبط با آب در سفالینه‌های شوش (منبع: نگارندگان)

شماره تصویر	نقوش حیوانی					نقوش انسانی	نقوش گیاهی	نقوش هندسی - عنصر بصری							
	سگ	اسب	پرنده	شامی	بزکوهی			دایره	مربع			مثلث	لوژی	نوع خطوط	
									شطرنجی	زنگورانی	موج			مخفی	زنگورانی
۱										*					
۲						*					*				
۳			*							*					
۴		*				*				*					
۵										*					
۶					*					*					
۷			*		*	*				*					
۸			*		*	*				*					
۹				*		*				*					
۱۰						*				*					
۱۱			*		*	*				*					*
۱۲					*					*					
۱۳ الف						*				*					
۱۳ ب						*				*					*
۱۳ ج						*				*					*
۱۳ د					*	*				*				*	
۱۳ خ					*	*				*				*	
۱۳ ی					*	*				*				*	
۱۴			*		*	*				*				*	
۱۵			*	*	*	*				*				*	*
تعداد نقوش	۴	۲	۷	۱	۲	۵	۴	۹	۷	۳	۱	۶	۱۰	۳	۴

جدول ۲. بررسی نشانه‌شناسی نقوش موجود در سفالینه‌های شوش (منبع: نگارندگان)

توضیحات و مفاهیم تصویری بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی	نمادین			شمایلی		نمایه‌ای		نوع نشان عناصر تصویری
	انتزاعی ناشیبه‌ساز	فیگوراتیو-انتزاعی	طبیعت گرایانه	انتزاعی ناشیبه‌ساز	فیگوراتیو-انتزاعی	انتزاعی ناشیبه‌ساز	فیگوراتیو-انتزاعی	
این حیوان را نمادی از مهر دانسته‌اند و نقش آن همراه با میترا در مهراب‌های آیین مهری به دست آمده است. سگ را حیوانی نگهبان می‌دانند و بر روی سفالینه‌ها نمادی از آب بوده است (یاوری، ۱۳۶۵: ۱۲۷).	*						*	
		*					*	
از آنجائی که ماهی به آب زنده است پس نمودی از حیات، آبادانی، طراوت، بوده و نمادی از آناهیتا (فرشته‌ی باروری و آب) و مظهري از فراوانی می‌باشد. نقوش ترسیم‌شده بر روی ماهی‌ها نشانی از ارتباط آسمان (باران) با زمین را تداعی می‌کند. نشانه‌ی روزی حلال و نماد شادکامی و حاصلخیزی است (بهرام‌پور، ۱۳۸۸).							*	
						*		
							*	
این دسته از پرندگان یا بر روی آب‌ها شناور بوده و یا زیستگاه‌شان اطراف دریاها و رودها می‌باشد. در نتیجه این‌گونه از پرندگان همیشه در ارتباط با آب و گاهی با ماه هستند. استفاده از این نقش بر روی سفالینه‌ها، نشانی از وجود مکانی حاصلخیز و چشمه‌سارها می‌دهد، از طرفی شاید دلیل بر شکارشدن و جزئی از منابع غذایی مردمان آن سرزمین بوده و نشانه‌ی حیات بشریت محسوب می‌شود. نقوش پرندگانی از قبیل اردک، مرغابی، فلامینگو یا لک‌لک و یا حواصیل گردن دراز در آثار شوش دیده شده و سمبلی از آسمان، باران می‌باشند. پرنده تداعی‌گر سه عنصر آب، طبیعت و باد است.							*	
							*	
							*	
							*	
							*	
پرنده سمبلی از ابر، باد، پیام، جاودانگی شناخته شده است، در لفظ عوام نمادی از هوا می‌باشد. پرندگان در حال پرواز نمادی از گستره‌ی روح بوده که بعد از مرگ به آسمان صعود می‌کند. لذا نشانی از آسمان و در ارتباط با ایزدان هستند (جابز، ۱۳۷۰).							*	
							*	
تداعی‌گر نوک پرنده و آب دریاچه							*	
بز کوهی مظهر فرشته‌ی باران و فراوانی و رب‌النوع‌ها، سمبلی از قدرت تولید مثل و باروری، در ارتباط با ماه، آب، ایزد باران و گیاه هومه می‌باشد. شاخ بز نمادی از ماه و ریش و دم آن نشانه‌ی گیاه (گندم، سرو و غیره) و دو مثلث به‌هم چسبیده از قسمت رأس در بز کوهی نماد مخصوص این حیوان بوده است. دو مثلث نمادی از آسمان را نیز تداعی می‌کند.		*					*	
		*					*	
		*					*	
هرکجا آب باشد انسان در همان‌جا سگنا می‌گزیند. پس حیات انسان وابسته به آب است. در سفالینه‌های شوش نقش تک‌پیکره‌ی انسانی به عنوان الهی نر آسمان‌ها شناخته شده است، نقوش دسته‌جمعی انسان‌ها که اغلب زنان رقصنده را نمایانگر است، نشانی از برگزاری مراسم آیینی در جهت دعای خیر و برکت، بارندگی، کاشت محصول و یا برداشت از مزارع می‌باشد. از طرفی		*					*	
		*					*	

در اطراف نقوش انسانی نقوش موج‌دار و یا نقوشی از گیاهان و نقوش گرد همراه با تزئینات دیده شده است. گاهی نقش انسان‌های شکارچی دیده شده است که یا یک رقص آئینی در حفظ حیات و جاودانگی بوده و یا بعد از کاشت و برداشت محصول در جهت یاری و کمک کشاورزی و یا به انگیزه‌ی حفظ و مراقبت از مزارع کشاورزی بوده است.	*									
نشانی از درخچه	*									
سرو گیاهی است وابسته به ماه، گیاه در درون دایره نمادی از آبدان است. نماد امید به زندگی بعد از مرگ، دانش و کیهان و نشانه‌ی از جنگل پنداشته‌اند. ارتباط بین گیاه، آب و زمین سه عنصر برجسته در زندگی کشاورزی است. به طور کلی گیاهان در ارتباط با آب و رویش و باروری همراه هستند. چرا که از اعماق آب‌های زمین و تغذیه شده و بعد از رشد با آب باران طراوت بخشیده می‌شوند.	*									
به طور کلی مربع نمادی از زمین است یا این حال مربع و نقوش ترسیم شده در آن نمادی از مزارع کشاورزی و زمین‌های زراعی، نمادی از تالاب و آب و گاهی کوهستان‌های حاصلخیز است. نقوش موج داخل مربع به تنهایی نمایانگر معانی از جمله زمین‌های کشاورزی و یا دریاچه، رود می‌باشد. به بیابان دیگر خطوط موج‌دار موازی هم در فضای محصور نمادی از ماه و آب می‌باشد.	*									
	*				*					
	*									
	*									
	*									
دایره نمایانگر اجرام سماوی و هستی، ترکیب مربع و دایره نمادی از فلسفه و خرد، نقوش منحنی‌وار و یا متحدالمرکز داخل دایره نمادی از حیات و هستی و نشانی از برکه، مرداب، نشانی از انعکاس ماه بر روی آب، نشان‌دهنده‌ی نماد زنانگی است. وجود گیاه داخل دایره نشانی از ارتباط آسمان با زمین است. وجود نقوش شطرنجی در داخل دایره نمایانگر زمین‌های زراعی و کشاورزی و قرارگیری مثلث در مرکز آن نشانی از کوه می‌باشد که مظهر فراوانی و نشانی از وجود آب در آن مناطق و رویش گیاهان است. در سفالینه‌های شوش قرارگیری دایره با ترکیب نقوش موج‌دار در وسط شاخ‌های بز کوهی، نمادی از ماه و آب است.	*									
	*									
	*									
	*									
رودها، آبشارها، دریاچه‌های همگی سرچشمه‌ی مقدس حاصلخیزی، باروری و رویش و پرورنده‌ی هستی هستند. خدایان روها غالباً مؤنث می‌باشند. وجود این نقوش بر روی سفالینه، خبر از محل قرارگیری هنرمند در جوار این نوع طبیعت بوده است. بی‌شک در تصاویر همراه این نقوش گیاهان و یا پرندگان نیز ترسیم شده‌اند که نماد از رویش و فراوانی و برکت هستند. طراحی خطوط موازی به صورت زیگزاگی نشانی از وجود رودها در دل کوهستان‌ها داشته و گاهی از تداعی گر آب‌ها و رودهای بی‌انتهای می‌باشد.						*				
						*				
						*				
						*				
عناصر نمادین بنیادی: آب، باد، خاک، آتش، صریح‌ترین عناصر هستی	*									
از بین ۴۱ عنصر تصویری مرتبط با مفهوم آب	۸	۱۵	۰	۵	۲	۰	۷	۳۳	۱	تعداد: ۴۱

جدول ۳. توزیع فراوانی نتایج بررسی متغیرهای مربوط به واکاوی نشانه‌های عناصر تصویری (منبع: نگارندگان)

نوع نشانه	طبقه‌بندی نشانه‌ها	درصد فراوانی مربوط به طبقه‌بندی نشانه‌ها	درصد نسبی فراوانی نشانه‌ها
نمایه‌ای	طبیعت‌گرایانه	۳/۳٪	۴۳/۶٪
	فیگوراتیو انتزاعی	۳۲/۱٪	
	انتزاعی ناشبیه‌ساز	۸/۲٪	
شمایلی	طبیعت‌گرایانه	۰	۲۰/۱٪
	فیگوراتیو انتزاعی	۵/۱٪	
	انتزاعی ناشبیه‌ساز	۱۵٪	
نمادین	طبیعت‌گرایانه	۰	۳۶/۳٪
	فیگوراتیو انتزاعی	۲۴٪	
	انتزاعی ناشبیه‌ساز	۱۲/۳٪	

در این پژوهش، به منظور قابل استفاده کردن اطلاعات گردآوری شده از آثار، فراوانی متغیرهای مربوط به هر قسمت در جداولی جداگانه مورد محاسبه و ارزیابی قرار می‌گیرد.

بحث و بررسی

با توجه به نتایج ارزیابی شده و محاسبات صورت گرفته نسبت به جامعه آماری و رویکرد نشانه‌شناسانه دریافتیم:

۹۶٪ از نقوش و عناصر تصویری آذین شده بر روی سفالینه‌های شوش در ارتباط با مفاهیم آب هستند. البته برخی از عناصر تصویری علاوه بر معنای آب دارای مصادیقی از دیگر مفاهیم هستند. از میان کلیه نقوش انتخاب شده نشانه‌های نمایه‌ای بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند، از این نظر که بیشتر این نقوش نشان حضور و وجود آب را تداعی می‌کنند. یا به عبارتی دیگر وجود آنها به حضور آب وابسته‌اند. در طبقه‌بندی تصاویر جمع‌آوری شده ۲۹ تصویر دارای مشخصات تعریف شده «نمایه‌ای»، ۷ نشانه «شمایلی»، ۲۳ نشانه «نمادین» و ۲۲ نشانه‌ی تلفیقی به صورت «نمایه‌ای-نمادین» بوده‌اند. طبق جدول ۳ فراوانی نشانه‌های نمایه‌ای ۴۳/۶٪ بوده است. ۲۰/۱٪ نشانه‌ها را نشانه شمایل تشکیل داده‌اند و مابقی ۳۶/۳٪ نشانه‌های نمادین بوده‌اند. علاوه بر این سه گروه، نشانه‌هایی نیز در دو گروه مختلف قرار گرفته‌اند که نشانه‌های تلفیقی را تشکیل می‌دهند. این گروه شامل ۲۲ نشانه‌ی نمایه‌ای-نمادین هستند که از این تعداد ۱۵ نشانه فیگوراتیو-انتزاعی و ۵ نشانه‌ی باقیمانده انتزاعی ناشبیه‌ساز می‌باشند. از میان نشانه‌ها نمایه ۳/۳٪ نشانه‌ها به سبک طبیعت‌گرایانه ۳۲/۱٪، فیگوراتیو-انتزاعی و ۸/۲٪ انتزاعی ناشبیه‌ساز می‌باشند. نشانه‌های شمایل از مجموعه‌ی تصاویر جمع‌آوری شده به دو صورت فیگوراتیو-انتزاعی که ۵/۱٪ را به خود اختصاص داده‌اند و انتزاعی ناشبیه‌ساز با فراوانی ۱۵٪ تجسم یافته‌اند. همچنین نشانه‌های نمادین نیز فاقد سبک طبیعت‌گرایانه بوده و دو گروه

فیگوراتیو-انتزاعی و انتزاعی ناشبیه‌ساز آن به ترتیب ۲۴٪ و ۱۲/۳٪ تقسیم‌بندی و محاسبه شده‌اند.

نتیجه‌گیری

در پی پاسخ به سؤالات تحقیق و همچنین با توجه به پژوهش حاضر که با رویکرد نشانه‌شناسانه انجام شده است دریافتیم: الف) نشانه و عناصر تصویری آراسته‌شده در سفالینه‌های شوش در سه دسته قابل تقسیم‌بندی هستند: ۱. نقوش و عناصر حیوانی، ۲. نقوش گیاهی، ۳. نقوش هندسی. نقوش حیوانی شامل: نقش بزکوهی، نقش پرندگان، نقش ماهی، نقش سگ، نقش اسب. نقوش گیاهی اعم از درخت و گیاه و علف. نقوش هندسی از جمله دایره، مثلث، مربع، نقوش راه‌راه، موجدار، زیگزاگ. ب) رویکرد نشانه‌شناسی این پژوهش یعنی ساختار سه‌گانه‌ی نشانه، بر مبنای رابطه‌ی دال و مدلول و مصداق انجام شده است، آثار به شیوه‌ی گردش سه‌گانه‌ی تصویر میان شباهت، نشان، قرارداد و یا همان شمایل، نمایه و نماد تحلیل می‌باشد. فرم‌های عناصر تصویری در قالب نشانه‌های شمایل، نمایه‌ای و نمادین ترسیم شده‌اند. از طرفی اکثر عناصر تصویری به صورت تلفیقی به کار رفته‌اند به گونه‌ای که غالب‌ترین رابطه‌ی دال و مدلول در عناصر تصویری سفالینه‌های مذکور از رابطه‌ی «نمایه‌ای-نمادین» برخورداراند. در واقع سفالینه‌های شوش بیش از نیمی از داله‌ای استعاری با مدلول‌های خود، رابطه‌ی «نمایه‌ای-نمادین» و حدوداً کم‌تر از یک سوم از آنها «شمایل» است. طبقه‌بندی عناصر سه‌گانه‌ی نشان‌ها، به صورت طبیعت‌گرایانه، فیگوراتیو انتزاعی، انتزاعی ناشبیه‌ساز می‌باشد. پ) عناصر تصویری در سفالینه‌های شوش براساس نوع پیام به‌طور کلی با مفهوم آب در ارتباط هستند، اما به صورت جزئی از معانی دیگری نیز برخوردار می‌باشند چراکه طراحی و نقاشی این نشانه‌ها و عناصر تصویری بر روی سفالینه‌ها از یک باور و اعتقادات ماورائی و

منابع فارسی

- احمدی، بابک (۱۳۹۲)، از نشانه‌های تصویری تا متن، به سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری، چاپ ۱۳، تهران: مرکزی.
- استریتیناتی، دومینیک (۱۳۸۸)، مقدمه‌ای بر نظریه‌های فرهنگ عامه، مترجم: ثریا پاک‌نظر، تهران: گام نو.
- اقتداری، احمد (۱۳۵۴)، دیار شهریاران، جلد نخستین آثار و بناهای تاریخی خوزستان، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- اکبری، پریسا (۱۳۹۴)، آب در هنر دنیای باستان، تهران: نشر تیستا.
- بلخاری، حسن (۱۳۸۴)، اسرار مکنون یک گل (تأملی در مبانی حکمی نیلوفر مقدس در آیین، هنر و معماری شرق)، ج ۱، تهران: نشر حسن افرا.
- بهرام‌پور، نسرین (۱۳۸۸)، بررسی نمادهای مقدس ایرانی در سفال، تهران: آشوب.
- بهمنی، پردیس (۱۳۸۹)، سیر تحول و تطور نقوش و نماد در هنرهای سنتی ایران، با همکاری دکتر الیاس صفاران، تهران: دانشگاه پیام نور.
- بهرام، سیروس (۱۳۷۱)، دست‌بافته‌های عشایر و روستایی فارس، جلد دوم، تهران: امیرکبیر.
- پهلوان، فهیمه (۱۳۸۱)، درآمدی بر تحلیل عناصر تصویری در آرم، تهران: دانشگاه هنر.
- پهلوان، فهیمه (۱۳۹۰)، ارتباط تصویری از چشم‌انداز نشانه‌شناسی، تهران: دانشگاه هنر.
- جابر، گرتروود (۱۳۷۰)، سمبل‌ها، کتاب اول: جانوران، مترجم: محمد رضا بقاپور، تهران: مترجم
- جوآندل، نرجس (۱۳۸۰)، نشانه‌شناسی پیرس، مجله‌نامه‌ی مفید، فصلنامه‌ی علمی پژوهشی دانشگاه مفید، شماره‌ی ۲۶، صص ۱۵۹-۱۷۶ حسام پور. سعید، مهربابی. امیر (۱۳۹۵)، تجزیه و تحلیل نشانه معنانشناسی شعر «حلاج» شفیع کدکنی، ایران نامگ، سال ۱، شماره ۴، صص ۵۰-۷۰.
- خزایی، محمد و شیلا سماواکی (۱۳۸۱)، «بررسی نقش پرنده بر روی ظروف سفالی ایران»، فصلنامه هنرهای تجسمی، شماره ۱۸، تهران، صفحات ۶-۱۱.
- دادور، ابوالقاسم. منصور، الهام (۱۳۸۵)، درآمدی بر اسطوره‌های ایران و هند عهد باستان، تهران: کلههر.
- پهلوان، فهیمه (۱۳۸۵)، درآمدی به اسطوره و نمادهای ایران و هند در عصر باستان، ج ۱، تهران: نشر کلههر.
- رفیعی، لیل (۱۳۸۷)، سفال ایران از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر، تهران: یساولی
- عبداللهی، منیژه (۱۳۸۱)، فرهنگ‌نامه جانوران در ادب پارسی، تهران: نشر پژوهنده.

اسطوره‌های نشأت می‌گیرد که این نشانی از نحوه و حدود تأثیرپذیری هنرمندان آن دوره از طبیعت و هستی پیرامونشان است لذا این نقوش در قالب سمبل‌ها و نمادها و نشانه‌ها درآمده‌اند؛ از جمله آن معانی و مضامین تصاویر عبارت‌اند از: حاصل‌خیزی، زنانگی، برکت و فراوانی، حیات، رویش، فلسفه، خرد، زندگی، الهه‌ها، باران، آسمان، طبیعت.

پی‌نوشت

۱. مباحث نشانه‌شناسی بیشتر جزو فلسفه به معنای عام‌تر بوده است. بسیاری از علوم در گذشته، بیش از آنکه روش و مباحث آن دقیق‌تر و علمی‌تر گردد، بخشی از فلسفه بودند (Lidov, 1999:4).
- نشانه یا باز نمود چیزی است که به شخص یا چیزی دلالت می‌کند. شیء یا مدلول (object) همان چیزی است که نشانه و یا باز نمود ما به ازای آن است. و تفسیر کننده که غالباً آن را نشانه ذهنی می‌داند، همان چیزی است که وقتی انسان با یک نشانه برخورد می‌کند، در ذهن او ایجاد می‌شود. به سخن دیگر، تفسیر کننده شخص نیست؛ بلکه فکری است که در ذهن کسی ایجاد می‌شود؛ یعنی تفسیر کننده نوعی نتیجه است که می‌تواند به نوبه خود نشانه واقع شود و بدین‌گونه نشانه‌های دیگر به وجود آید (جوآندل، ۱۳۸۰: ۱۶۲). به طور خلاصه نشانه یک پدیده‌ای است که در حوزه‌های زندگی انسان یافت می‌شود که از کاربردهای آن حیطه‌های فکری و اجتماعی بشریت است. لذا کارکرد نشانه، انتقال پیام و ایجاد ارتباط بین فرستنده و گیرنده می‌باشد.

2. Charles Sanders Peirce

۳. بر این اساس کلیه تصاویر به نسبت میزان نزدیکی و یا دوربودن از طبیعت به سه دسته‌ی تصاویر: ۱. طبیعت‌گرایانه، ۲. فیگوراتیو-انتزاعی و ۳. انتزاعی ناشیبه‌ساز، تقسیم می‌شوند (پهلوان، ۱۳۸۱) که این تقسیم‌بندی در نمودار ۴ و نیز جهت تحلیل جزئی تصاویر در جداول ۲ و ۳ این مقاله مورد استفاده قرار گرفته است.
۴. از صفات ماه، باروری است و رابطه زن با باروری از ابتدای تفکر بشر وجود داشته است و رابطه زن و ماه در دوران باستان محقق می‌شود. حیوانات شاخ‌دار از جمله بزکوهی به سبب شباهت شاخ با هلال ماه نماد باروری نیز می‌باشد (عبداللهیان، ۱۳۶۱).
۵. معانی سمبلیک ماهی: دانش، دریا، عقل، غذای مغز، غذای مقدس، غسل تعمید، فراوانی قدرت تولید، قوه‌ی تولید مثل، حرص، حماقت، مادینگی، رستاخیز. دو ماهی علامت اسفندماه است (بهرام‌پور، ۱۳۸۸: ۱۲۲).

چ ۱۱، تهران: نشر علمی فرهنگی.

معصومی، غلامرضا (۱۳۴۹)، «نقش بز کوهی بر روی سفالینه‌های پیش از تاریخ. قسمت دوم»، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۴ سال ۵، صص ۲۵۸ - ۲۹۳.

موسوی لری، اشرف السادات و شمیلی، فرنوش (۱۳۹۱)، «ساختار بصری نقاشی دیواری تبریز در سه دهه اخیر»، جلوه‌ی هنر، شماره ۸، صص ۵۳-۶۶.

نگهبان، عزت‌الله (۱۳۸۵)، مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

وزیری، علی‌نقی (۱۳۶۹)، تاریخ عمومی هنرهای مصور، چاپ ۳، تهران: هیرمند.

منابع لاتین

Abrams, Herry. N. (1992). *Ancient near eastern Treasurer in the Louvre*, Metropolitan museum, New York.

Seyed sajjadi, S.M. (2003). *Excavation at Shahr-I Sukhta*. Iran, Vol, XLI

Audi, Roberted. (1996). *The cambridge Dictionaty of Philosophy*, Cambridge University press. Lidov, David. (1999). *Elements of Semiotics*, Bloomsburg, Haddon Craftsmen.

<http://thelanguageofarchaeology.blogspot.nl/2015/04/what-is-beaker.html?sref=pi>.

عبدالهیان، مهناز (۱۳۶۱)، «مفاهیم نمادهای مهر و ماه در سفالینه‌های پیش از تاریخ»، مجله فصلنامه هنر، شماره ۲، صص ۴۶ - ۶۳.

علی‌آبادی، منیژه (۱۳۹۱)، بررسی عناصر سه‌گانه نمادین در جام شوش، نشریه‌ی هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، دوره ۱۷، شماره ۳، صص ۵-۱۲.

غلامپور گلی، محبوبه، حسامی کرمانی، منصور (۱۳۹۳)، تحلیل نشانه‌شناختی تصویری از یک نگاره نسخه خطی «هزار و یک شب» به روش یوری لوتمان، فصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی شماره اول، صص ۶۹-۷۷.

قرشی، امان‌الله (۱۳۸۰)، آب و کوه در اساطیر ایران و هند. تهران، هرمس.

کامبخش فر، سیف‌الله (۱۳۸۰)، سفال و سفالگری در ایران، چاپ اول، تهران: ققنوس.

کامیاب، جمال (۱۳۸۹)، آب‌نماهای شهری. تهران، سازمان زیباسازی شهر تهران.

کوپر، جی. سی (۱۳۸۶)، فرهنگ مصور نمادهای سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، نشر فرهنگ نشر نو، تهران.

کیانی اصل، مریم (۱۳۸۷)، سفال ایران، تهران: دایره.

گدازه، آندره (۱۳۵۸)، هنر ایران، مترجم: بهروز حبیبی، تهران: نشر دانشگاه ملی ایران. گلدان نقره و مس، اور، ۲۴۰۰ ق.م، موزه لوور.

حشمتی رضوی، فضل‌الله (۱۳۸۷)، از فرش تا عرش، تهران: امیر کبیر. گیرشمن، رومن (۱۳۷۵)، ایران از آغاز تا اسلام، مترجم: محمد معین،

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Dissecting the Motifs of Susa's Pottery Based upon Semiotic Approach

Farnoush Shamili^{*1}, Fatemeh Ghafourifar²

¹ Assistant Professor and Faculty Member of Tabriz University of Islamic Arts.

² Graduate Student of Islamic Arts - Painting, University of Islamic Arts, Tabriz

(Received: 20 Apr 2020, Accepted: 2 Feb 2020)

Of the most important visual themes in ancient Iranian culture is the role of water in a variety of concepts. Water is the main foundation of the human creation and the life substance, it is fruitful in all aspects of human life and has a special prestige and dignity. Water symbolizes life, fertility, purity and is the manifestation of cleanness. Humans have been associated with this pristine element since the beginning of creation. Decoding a visual design with the concept of water provides a context for an in-depth understanding of the artwork containing this symbol. These motifs express specific meaning, so by examining the motifs taken from the experience of the ancient artist, one can easily derive many meanings from the thought and belief of the culture of that time. Of the main early centers in Iran whose people were engaged in manufacturing earthenware are the people of the Susa. The visual elements in Susa's pottery are one of the richest pieces of Iranian culture, with many hidden clues and symbols therein. Susa's potteries are of the most valuable works of Iran where water symbols are abundantly decorated on them as various visual elements. Susa's pottery is part of the burial objects obtained from the "City of the Dead" at the lowest layer of Susa Hill, with an average height of 25 meters. The motifs on containers are taken from nature and contain various plant, animal, human, geometric, abstract images that are ornamented in isolation and combination. The drawing of the textures was done with just a smooth, balanced pen movement. This research investigates the visual water element with the semiotic approach. Semiotic classifies the signs by

specifying them in terms of the specificity and organization rules as well as particular symbolization processes, and identifies the meaning and concepts of the work. This article is an endeavor to recover codes of some motifs and explain their meaning in relation to the water element, while classifying and identifying different species of visual cues by analyzing the shapes and recognizing the signified meaning of images via comprehending their implications. The method in this research is descriptive-analytical by studying library resources and collecting images in books and museums. Fifteen works of Susa's Pottery presented by these sources have been studied to answer the questions; What symbols of Susa's ancient pottery are adorned with? How is the classification of visual elements based on the semiotic approach? What are the symbolic themes of these visual cues? The results showed the visual elements are divided into plant, animal and geometric categories. The structure of pottery motifs consists of a variety of schematic, indexical, symbolic, and hybrid symbols that are related to the signifier and signified and have a direct and sometimes indirect relationship with the concept of water, blessing, and fertility. Meanwhile, most of the symbols and the visual element of water have a symbolic indexical relation.

Keywords

Susa's Pottery, Semiotics, Visual Elements, Water Concept